Литературоведение

УДК 821.352.3
ББК 83.3 (2=Каб)
Б 19

Баков Х.И. (БакIуу Хъ.И.)
Доктор филологических наук, профессор, главный научный сотрудник сектора кабардино-черкесской литературы Института гуманитарных исследований КБНЦ РАН, e-mail: kbigi@mail.ru

К проблеме новаторства в творчестве Бориса Утижева (IутIыж Борис адыгэ литературэм щIэуэ хилъхьахэр)

(Рецензирована)

Аннотация:
Рассматривается проблема новаторства Бориса Утижева на материале его поэзии и прозы. Особое внимание уделено вопросам эволюции жанровой системы национальной литературы, что важно для всех литератур северо-кавказского региона. На основе сравнительно-исторического метода творчество талантливого писателя анализируется в контексте общероссийского литературного процесса. Впервые исследование основано на стремлении связать творческую индивидуальность и национальное своеобразие Б.Утижева с изменениями в теории в постсоветский период. Исследование может стать основой для анализа роли яркой творческой индивидуальности в развитии литератур народов Северного Кавказа, а результаты ее могут быть использованы в практике средних и высших учебных заведений, в которых изучается адыгская словесность, а также в реализации спецкурсов и спецсеминаров.

Ключевые слова:
Лирика, эпос, сонет, жанр, философия, искусство, проза, новелла, автор, монолог.

Bakov Kh.I.
Doctor of Philology, Professor, Chief Researcher of the Kabardian-Circassian Literature Department, Institute of Humanitarian Researches of the Kabardino-Balkarian Science Center of the Russian Academy of Sciences, e-mail: kbigi@mail.ru

On the problem of innovation in Boris Utizhev’s works

Abstract:
For the first time the problem of Boris Utizhev’s innovation is considered based on the material of his poetry and prose. Particular attention is given to the evolution of the genre system of national literature, which is important for all the literatures of the North-Caucasian region. Using comparative-historical method, the creativity of a talented writer is analyzed in the context of the whole Russian literary process. The scientific significance of the research is based on the desire of the author to associate B.Utizhev’s creative individuality and national distinctness with changes in the theory of post-Soviet period. The paper can be the basis for the study of the role of a bright creative individuality in the development of the literatures of the peoples of the North Caucasus, and the results can be used in the practice of secondary and

higher educational institutions, which study Adyghe literature, as well as in the implementation of special courses and seminars.

Keywords:
Lyrics, epic, sonnet, genre, philosophy, art, prose, novel, author, monologue.

IутIыж Борис (1940-2008) адыгэ литературэм лъэужь ин къыхинащ. Абы и IэдакъэщIэкIхэм хилъхьа гупсысэхэм, къигъэщIа образ гъуэзэджэхэм къинэмыщIкIэ жанр къэскIэ я къупхъэми я ухуэкIэми щIэуэ куэд хилъхьащ.

Ар литературэм и жанр зэмылIэужьыгъуэхэм щылажьэрт – эпосми, драмэми, лирикэми. Абыхэм я Iэмалхэр зы тхыгъэмщызэдигъэлажьэрт.Апхуэдэ бгъэдыхьэкIэм литературэм куэдрэ ущыхуэзэркъым. Гринберг И. зэритхыгъащи: «Къыщыхъу щыIэщ зы усакIуэм лирикэри, эпосри, уеблэмэ, драмэри щызэхиухуанэ» [1: 5]. Критикым зэрыжиIэмкIэ, апхуэдэу щытащ Луговской В., Твардовский А., Марцикявичус Ю. сымэ. Абыхэм ябгъэдэбгъэувэ хъунущ IутIыжри.

Дэтхэнэ жанрми, ахэр зытепсэлъыхьым и мызакъуэу, къызэриIуатэ щIыкIэми IутIыжым щIэщыгъуэ гуэрхэрхилъхьэрт. Къапщтэмэ, адыгэлитературэмщIэуэ къыхигъэхьахэм ящыщщ «философие лирикэ» прозэр.Мыбы екIуу щызэхошыпсыхь прозэу тха усэмрэискусствэмуахътыншэу къыдэгъуэгурыкIуэ философие эссемрэ. IутIыжым и апхуэдэ тхыгъэхэмфIищахэми – «Бжьэхэр», «Къырхэр», «Гум и гупсысэхэр», «Лъагъуныгъэ», нэгъуэщIхэми – уигу къагъэкIыж дунейпсо литературэмдызыщыхуэзэ философие теплъэгъуэхэр. А теплъэгъуэ мыин дыдэхэр Iуэхугъуэ щхьэхуэ гуэрым теухуа усэ гупхэм я пэублэу ягъэув икIи абыхэм усэхэм ящIэлъ гупсысэр нэхъри куу ящI. Апхуэдэ Iуэху бгъэдыхьэкIэм щыдолъагъу тхыгъэр усэм и жыпхъэм икIыу прозэм е прозэр усэм зэрыхуэкIуэр («Къырхэр»). Прозэм щыхуэкIуэм дежусэр «усэ жыпхъэм и Iэхъулъэхъум» къыIэщIегъэкIри, тхылъеджэм нэхъ хуиту епсэлъэну Iэмал егъуэт.

Лирикэр IутIыжым псэуху къыдэгъуэгурыкIуащ. Абы медитатив (гупсысэр щытепщэ) усэхэм нэхъ гулъытэ хуещI. УсакIуэр философие гупсысэкIэм нэхъ зэрызыIэпишэр нэхъыбэу щыболъагъу «ХъуаскIэхэр» зыфIища сатыр плIырыплI усэ гупым. Абы IупщIу къыхолыдыкI ди псэукIэм и теплъэгъуэ цIыкIухэу философие гупсысэкIэкIэгъэнщIахэр. Кавказ Ищхъэрэм и усыгъэм философие лирикэрнэхъ убгъуауэ къыхыхьэн щыщIидзарлIэщIыгъуэ блэкIам и етIуанэ Iыхьэрщ. Сатыр тIурытI, плIырыплI хъу лирикэм нэхъ зыщиужьащ Гамзатов Р., КIыщокъуэ А., Кулиев Къ. сымэ я творчествэм.

IутIыжым философие гупсысэр къызэриIуатэ усэ гъэпсыкIэхэм я гугъу пщIымэ, нэхъыбэу къигъэсэбэпу щытар сатыр тIурытIхэмрэ плIырыплIхэмрэ тещIыхьа строфахэрт. Философие гупсысэ ящIэлъщ и сонетхэми, сыту жыпIэмэ, сонетым, баснями хуэдэу, псори къызэщIэзыкъуэж гупсысэ хэлъщи. Апхуэдэ тхыгъэхэмусакIуэр щыхущIокъу куэдыIуэрэ къагъэсэбэпа къупхъэ,пщалъэтхэкIэмрэ образхэмрэзапыIуидзыну. УсакIуэм псалъэ къызэрыгуэкIхэмкIэ философие гупсысэ куу къеIуатэ. Абы и щыхьэтщ мы сатыриплIыр:

Зеплъыхьри щылъщсабиймахуищ мыхъуар,
Илъагъу дунейрзищIысыр къыхуэмыщIэу.
Гупсысэу йоплъ дуней жьы дыдэ хъуар
И куэщIым къралъхьа упщIэ нагъыщэм.

Сонетым IутIыжым и творчествэм увыпIэ хэха щеубыд. УсакIуэм и сонет нэхъыфIхэр ихуащ «Къудамэхэр» зыфIища тхылъым. Борис сонетым зыщыхуигъэзар гъащIэми усыгъэмизэфIэкIыфIхэр щызригъэхъулIа 90 гъэхэм яужьщ. Со-

нет жыпхъэм усэ тхыкIэм и Iэмал зэмылIэужьыгъуэхэм хуэIэрыхуэн хуейуэ къегъэув. Арагъэнщ усакIуэхэм я нэхъыбэм абы куэдрэ зыщIыхуамыгъазэри. Къапщтэмэ, «Сонет Iэрамэхэм» литературэ зызыужьахэм я усакIуэхэми зрапщытыну таучэл ящIыщэркъым. ЗыщIыр зырызыххэщ. Адыгэусыгъэми сонет зытххэр куэд щыхъуркъым. Ахэр Бэрэтарэ Хьэмид, Къуиикъуэ Налбий (РА), Бемырзэ Мухьэдин (КъШР), IутIыж Борис, Ацкъан Руслан, Уэрэзей Афлик (КъБР)сымэщ.

IутIыжым и сонетхэмкъыщыгъэнэIуащ псоми я зэхуэдэ цIыхугъэм и хабзэхэр. Абыхэм гуауи нэщхъеягъуи уащыхуозэ. Сонетхэмкъагъэлъагъуэ дижылагъуэр зэхакъутэжу щыхуежьа зэман хьэлъэр, бгъущI гъэхэм я пэщIэдзэ – «пэжыр гъащIэм хэкIуэдыкIын щыщIидза лъэхъэнэр».

IутIыж Борис и философие гупсысэхэр, лирикэм и мызакъуэу,прозэ цIыкIуми къыщиIуэтащ. ТхакIуэмтеплъэгъуэзыбжанэ къигъэщIащ, апхуэдэ прозэ гъэпсыкIэмтету («ГущIагъщIэлъхэр»). Абыхэм ящыщ зымавторым мыпхуэдэу щыжеIэ:

«Гум едэхащIэ фIэщыгъэцIикъыхуигъуэтыжащ цIыхум абы: ИСКУССТВЭ. Сыхуитамэ, адыгэбзэкIэ мыпхуэдэу фIэсщынт: ГУРЫЩIАСЭ [2: 5]».

Апхуэдэ Iэмалым гур игъэгъущIэркъым икIи абы зэреджэ «искусствэ» псалъэм псэр егъэхуабэ. Мы тхыгъэ гупым щыдолъагъу авторыр реализмэм и жыпхъэм зэрикIар, язынықъуэхэм дежискусствэр гъащIэм и пэжыпIэ дыдэм пэщIигъэувэу. Куэдрэ дыхуозэжыIэгъуэ шэрыуэхэм.Къэтхьынщщапхъэ.

Искусствэмтеухуауэ:

«Искусствэргу къабзагъэм хухаха щIыналъэщ. Аращ абы узыщрихьэлIэфIеягъэхэр нэм нэхъкъыщIыщIэуэр. Гум нэхъ щIешыкъылIэр. Псэм хагъуэу къыщIытенэр».

Усэм теухуауэ: «Усэр, ар усэ дыдэр пэжмэ, гум къытраш телъыджэ IуданэхэмкIэзэIуащэ. Апхуэдэ усэхэр мащIэщ. МащIэ дыдэщ. Гум къытепшыфынум хуэдизщ.»

Лъагъуныгъэм ехьэлIауэ:

«ФIыуэ сыкъэплъагъур пэжмэ, уи гум сыщыгъэпсэу. Мы дунейм нэгъуэщI егъэзыпIэ щиIэкъым лъагъуныгъэм».

Пэжым щхьэкIэ:

«Пэжыр псоми къалъыхъуэу жаIэ, ауэ зыми дзыхь ищIыркъымар и унэщIигъэхьэну. Дунейр къызэриухуэрэ-Пэжыр гызыжу уэрамым дэтщ. ЛъапцIэу. ПцIанэу. И гугъэр зыхихыжадыгъэм пэплъэу» [3: 210-227].

Прозэр къапщтэмэ, жыIапхъэщтхакIуэр абы и жанрцIыкIухэм нэхъ зэрыдахьэхыр: рассказ, прозэу тха усэ, новеллэ.

Прозэу тха усэм, усыгъэмрэ прозэмрэ зэпызыгъэщхьэхукI «гъунапкъэ» пэлъытэу щыткIэрэ, эпосымрэ лирикэмрэ я нагъыщэхэр щызэхеухуанэ. Уи гупсысэр нэхъыфIу къэпIуэтэн папщIэ, мыпхуэдэ тхэкIэмIэмалышхуэхэр къуитми, ар къызыхуэгъэсэбэпу тхакIуэхэм яхэтыр мащIэщ. Ди литературэм а жанрым лъэтеувэ щыхуэзыщIар IутIыжыр арауэ жыпIэ хъунущ. Абы япэ дыдэу прозэу усэ щитхар щыстудентам щыгъуэщ – 1967 гъэм. «Пхъэхуеймрэ жыгеймрэ», «Ар хэт?» жыхуиIэ уситIым зы IэрамэфI къакIэлъыкIуащ. Абыхэм мыхьэнэшхуэ яIащ IутIыжым езыми увыпIэ ди литературэм щиубыдынымкIэ. Язынықъуэ усэхэр монолог, исповедь фащэм итщ, яхэтщ диалог щIыкIэу ухуахэри. Зытепсэлъыхь я лъэнықъуэкIэ зэмылIэужьыгъуэхэщ. Iуэхугъуэ купщIафIэ куэд къыщыIэтащ искусствэм, литературэм, бзэм, лъэпкъым и къэкIуэнум, гъащIэмрэ ажалымрэепха тхыгъэхэм. «Дыгъэм кIэрыщIыхьа абгъуэ» жыхуиIэм икъукIэ уигъэпIейтейуэкъыщигъэлъэгъуащ и анэм и образыр, ар дунейм зэрехыжа щIыкIэр, къигъэщIа гъащIэ гугъур. Анэм и образыр Дыгъэм и нэщэнэщ, абы и хуабэр ярет абгъуэр зыхуищIа и сабийхэм.IутIыжым «Нэху» фIищу псоми фIыуэ тлъагъу ди

нэхъыжьыфI, зэчиишхуэ зыбгъэдэлъа КъардэнгъущI Зырамыкухуитха тхыгъэми хэлъщгъащIэм и пэжыр къэзыгъэлъэгъуэж нагъыщэхэр. ГъащIэр – зэпымыуэ нэхум хуеIэнырщ. ГъэщIэгъуэнщ, философие мыхьэнэ куукIэ гъэнщIащ дахагъэм теухуауэ тхакIуэм къиIуатэ гупсысэхэри («Телъыджалъэ», 1993). ГъэщIэгъуэну зэхэлъщ «Анэдэлъхубзэм и гурыгъузхэр» (1993) жыхуиIэри. Мыбдежым тхакIуэмрэ анэдэлъхубзэмрэ я закъуэу зэбгъэдэтIысхьауэ щызопсалъэ.Анэдэлъхубзэм и гукъеуэр хуеIуатэ ар зыIурылъ лъэпкъым. Ар хуабжьу ирогумэщI илъэс мин бжыгъэкIэрэ лъэпкъым зыхуихьэса бзэр зэрыкIуэдыжым. Ауэ ар апхуэдизу зыхуэгузавэ лъэпкъым зы псалъи къыпидзыркъым,а гурыгъузым зэщIиубыдауэ ари иIыгъщи.

ТхакIуэм и прозэмкуэду хэтщ гушыIэ рассказхэр. Зэман зэмылIэужьыгъуэхэм итхагушыIэхэр итщ«ГушыIалъэ» тхылъым.

Ахэр рассказ 25-рэ мэхъу, дэтхэнэ зыми езым и ухуэкIэрэ зэхэтыкIэрэ иIэжу. Авторыр щIонакIэ езым и зэманым щыпсэу, щылажьэ цIыхухэм я никъусаныгъэхэм, ар ялъоIэс тхакIуэхэми усакIуэхэми. Апхуэдэ рассказхэм языныкъуэхэрIуэхугъуэ пыухыкIам тегъэпсыхьа ущие щIыкIэу, адрейхэр детективжыпхъэм иту,ещанэхэр хъуэхъу дахэ хабзэм тетутхащ. Зи гугъу тщIы тхылъым итщ къэIуэтэкIэ къызэрымыгуэкIкIэ тха гушыIэхэри.Абыхэм уащыхуозэ «пащIэкIэм щIэгуфIыкI усэ сатырхэми», «сатыр пIаскIуэхэми», нэгъуэщIхэми. КъэIуэтэкIэщIэ дыдэщ«ГушыIэрейрэ къэщIэрейрэ я псалъалъэ» тхылъым итхэр. Мыбы нэхъ IупщIу щыболъагъу тхакIуэм и гупсысэкIэр. Абы и щапхъэ зыбжанэ къэтхынщ:**ЩIыху** –ар дуней езым къимыгъэщIарзыкъутэжыну хэтырщ; **Бгырыпх** –псэукIэм и пщалъэщ; **Археолог** –диссертацэм щхьэкIэлIахэри щIэзымыгъэзагъэрщ. н. къ.

IутIыжым и гушыIэ прозэмлъабжьэ хуэхъур лъэпкъым и псэукIэрщ.ТхакIуэм ди лъэхъэнэгъухэм я мыхъумыщIагъэхэр къегъэнаIуэри, абыхэм образ купщIафIэхэмкIэ ящIонакIэ. Авторым дащегъэдыхьэшх зи псалъэмрэзи Iуэхумрэ зэтемыхуэхэм, зыкъызыфIэщIыжхэм. Мыбдежым тхакIуэм журналист Iэзагъи къызыкъуех. И пьесэхэми ещхьыркъабзэу, IутIыжым ирассказхэмхэт лIыхъужьхэмя цIэхэми куэд къыбжаIэ. Рассказ зыкъомым яхыболъагъуэ драматургием и нэщэнэхэри. Сэ сызэреплъымкIэ, IутIыжым и прозэм и фIыпIэщ новеллэхэр.Ахэр итщ «Къудамэхэр» тхылъым.Новеллэ тхыкIэм и хабзэхэм тету, тхакIуэм сюжет узыIэпызышэеухуэри,абы узыпэмыплъэхха кIэух къыхуегъуэтыф. Ахэр я темэкIи, къаIэт IуэхугъуэхэмкIи, сюжеткIи, къэIуэтэкIэкIи зэмылIэужьыгъуэхэщ. «Насыпыр щагуэшыр пщэдджыжьырщ» новеллэм тхакIуэм Iэзэу къыщигъэлъэгъуащ зауэ нэужь илъэс гугъухэм хапIыкIа щIалэ цIыкIуищым я психологиер, я хъуэпсапIэр, я зэныбжьэгъугъэр.

ТхакIуэм гум щIыхьэу къеIуэтэжжыг щхьэкIэ лъагэм фIэщIауэ фIэлъ дыгъэм ещхьу щIакхъуэ хъуреишхуэ къыхуахьа хуэдэу зылъэгъуа щIалэ цIыкIум и пщIыхьыр. ЩIалэ цIыкIур, и ныбжьэгъухэм ящIыгъуу, губгъуэм щхьэмыжщыпэ кIуэн хуейт. И пщIыхь телъыджэр зэпиуду (пщIыхьэпIэм хэту абы жыг къудамэхэм къафIихырт якIэрыщIа щIакхъуэхэмрэ кIэнфетхэмрэ), анэм ар пщэдджыжьым къегъэуш: «Тэдж, си щIалэ цIыкIу, насыпыр пщэдджыжьым ягуэш». И ныбжьэгъухэм щIалэ цIыкIур щхьэмыжщыпэ здашэ.И къуэм къихьа щхьэмыжхэр зэтриудри, анэм щIакхъуэ игъэжьати, абы нэхъ IэфI игъащIэм Iухуауэ ищIэжыртэкъым.

Езыри зауэ нэужь илъэсхэм халъхуати, IутIыжым адрей новеллэхэми хьэкъ пщыхьуу къыщиIуэтэфащ а лъэхъэнэм щыIаIуэхугъуэхэр, псалъэм папщIэ, «Жызумыр къыпачыж», «Сурэт» жыхуиIэхэм. НэгъуэщI IэмалхэмкIэ, тхыкIэкIэ ухуащ «ГъащIэмрэ гъащIэ нэужьымрэ» новеллэр. Мыбы фIищари къызэрыгуэкIкъым. Мы новеллэм авторым къыщегъэсэбэп зэрыщыта дыдэм хуэдэу тхыжын Iэмалыр,

къапщтэмэ, зэхэуэ нэужьым губгъуэм икъухьауэ къинащхьэхэр, Iэхэр, цIыху Iэпкълъэпкъым щыщ Iыхьэхэр. Абыхэм я псэхэм губгъуэм щхьэщыту къалъэтыхь. Ауэ, гъэщIэгъуэнракъэ, Iэпкълъэпкъхэр щыпсэум зэрызэбиям хуэдэу иджы псэхэр зэбийкъым. Ахэр зоуэршэрылIэ икIи я нэхъыбэр зыхэта Iэпкълъэпкъхэм яхуэарэзыщ, абыхэм ящыщу зыри тхьэусыхэркъым, Iэпкълъэпкъым гугъу иригъэхьауэ жиIэу. Псэм, пцIы лъэпкъ химылъхьэу, зэрыщыта дыдэр къеIуэтэж. Мы новеллэм дыщыхуэзэркъым драмэм къигъэсэбэп Iэмалхэм: диалог, монолог, репликэ хуэдэхэм. Мыбы нэхъ зытригъащIэр, псэзэпылъхьэпIэ ихуа цIыхур зыхуэдэр дигъэлъагъунырщ. Зэщхьыркъабзэурэ къалъхуа псэхэр къемэтмахуэмбзу зэмылIэужьыгъуэ мэхъу.

IутIыжым мы новеллэм щIилъхьам хуэдэ философие куу зыхэлъ нэгъуэщI тхыгъэ «прозэ цIыкIум» щиIауэ ди литературэм ищIэжыркъым. АтIэми, новеллэргугъуу зэрызэхэлъым тхыгъэр гурыIуэгъуей ищIыркъым, апхуэдэ тхэкIэмтет языныкъуэ тхакIуэхэм яйхэм хуэдэу. КъыжыIапхъэщ адыгей тхакIуэ зыбжанэм прозэм и жанр нэхъ инхэм щIэуэ зыкъом зэрыхалъхьар. Абы и гугъу щещIыр щIэныгъэлI Панеш У.М. и тхылъ щхьэхуэм [5].

IутIыжым гулъытэ хэха хуищIырт анэдэлъхубзэм зегъэужьыным. Абы адыгэбзэр телъыджэу игъэбзэрабзэрт. Бзэм и зэфIэкIым зригъэубгъун мурадщ абы иIарнэгъуэщIыбзэкIэ тхапьесэхэр щызэридзэкIми (Думбадзе Н,. Хугаев Г., Дударев А.сымэ).

IутIыж Борис езыр щыпсэу зэманым къэбэрдей драматургием и классикыу критикэм къилъытащ. Абы и комедиехэм, трагедиехэм щIэуэ куэд дыдэ хипщащ. Ахэм хухэтхащ ди монографием щыщ Iыхьэ щхьэхуэ [4: 171-324].

IутIыжым апхуэдэуи зыкъигъэлъэгъуащ художник, скульптор Iэзэуи – шарж, карикатурэ гъэщIэгъуэнхэр ищIырт, пхъэм сурэткъыхибзыкIырт, жэзым къыхиуIукIырт, мывэм къыхиIущIыкIырт.

2007 гъэм къыдэкIауэ щыташ тхакIуэм «Лъэужь» зыфIища и тхылъыр. Пэж дыдэуи, IутIыжым лъэужьыфI къыщинащ публицистикэми, литературэм и жанр псоми.

ТхакIуэм и творчествэ щIэиныр иджыри куэдрэ лъэпкъым хуэлэжьэнущ. Ар щаджынущ республикэм и курыт еджапIэхэми, еджапIэ нэхъыщхьэхэми, къахуэщхьэпэнущ критикхэми литературэджхэми.

Примечания:

1. Гринберг И. Три грани лирики. М. 1985. С. 5.
2. IутIыж Б. Къудамэхэр = Утижев Б. Ветви. Нальчик, 2005. С. 201.
3. Там же. С. 215-227.
4. Баков Х.И. Драматургия Б. Утижева // Борис Утижев: поэт, писатель, драматург. Нальчик, 2010. С. 171-324.
5. Панеш У.М. Традиции и новаторство. Майкоп, 1984. (На адыгейском языке).

References:

1. Grinberg I. The three aspects of lyrics. M. 1985. P. 5.
2. Utizhev B. Branches. Nalchik, 2005. P. 2012.
3. Ibid. P. 215-227.
4. Bakov Kh.I. Boris Utizhev's drama // Boris Utizhev: a poet, a writer, a playwright. Nalchik, 2010. P. 171-324.
5. Panesh U.M. Traditions and innovation. Maikop, 1984 (in the Adyghe language).